

תורת אמך

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת ברכות

פרקים ד-ה: תפילה

סוגיה יח: "עקר רגליו חוזר לראש"

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

© כל הזכויות שמורות למחבר

סוגיה יח: "עקר רגליו חוזר לראש"

*

רקע

הגמ' עוסקת בדינו של אדם השוכח "יעלה ויבוא" בראש חודש, ומגדירה את סיום התפילה המחייב לחזור לראש.

מקורות

- א. גמ' כט: "אמר רבי תנחום אמר רב אסי... תחנונים אחר תפלתו חוזר לראש"
 ב. תוס' ד"ה איכא
 רי"ף כ., "אמר רבי תנחום אמר רבי אסי אמר רבי יהושע... חוזר לראש וכן הלכה"
 רמב"ם הל' תפלה פ"י ה"י [לחם משנה על הלכה ט]
 ג. שו"ע סי' תכב סע' א, ומשנה ברורה

הסבר הסוגיה

אמר רב נחמן בר יצחק: הא דאמרן כי לא עקר רגליו חוזר לעבודה, לא אמרן אלא שרגליו לומר תחנונים אחר תפלתו, אבל אם אינו רגיל לומר תחנונים אחר תפלתו - חוזר לראש.
 [גמ' כט:]

הגמ' אומרת שהנזכר באמצע תפלתו ששכח "יעלה ויבוא" - חוזר לברכת עבודה, ואם סיים תפלתו - חוזר לראש. הגמ' מביאה שלוש דעות בהגדרת סיום התפילה: א. רב פפא בריה דרב אחא בר אדא (בשם רב): סיום התפילה תלוי בעקירת רגליו. ב. רב נחמן בר יצחק: סיום התפילה הוא רק כשעקר רגליו וסיים את התחנונים שרגיל לומר. ג. איכא דאמרי בשם רב נחמן בר יצחק: הרגיל לומר תחנונים מסיים תפלתו רק כשעוקר רגליו, ומי שאינו רגיל לומר תחנונים אחר תפלתו מסיים תפלתו בסיום הברכות אף שעדיין לא עקר רגליו.¹

הרי"ף [כ.], הרמב"ם [פ"י ה"י] ורוב הראשונים פוסקים כאיכא דאמרי של רב נחמן בר יצחק, ורב עמרם גאון [בסידורו, סדר ראש חודש. מובא בטור סי' תכב] פוסק כרב פפא בריה דרב אחא בר אדא.

¹ משמע מכאן שאם רגיל לומר תחנונים אינו חוזר לראש אף כשגמר לאומרם כל עוד לא עקר רגליו. כך משמע מפסק הרמב"ם [פ"י ה"י] וכך פוסק החיי אדם [כלל כד סע' טו] להלכה, אך המגן אברהם [סי' תכב סק"ב] מוכיח מהירושלמי שאם הסיח דעתו מלומר תחנונים הרי זה כאילו עקר רגליו, ולכן הוא פוסק שאם גמר "יהיו לרצון" חוזר לראש אף שעדיין לא עקר רגליו. כך מפורש בחידושי הרא"ה [ד"ה אמר ר' תנחום], וכך פוסק גם המשנה ברורה [סי' קיז סק"ח. ועיין ביאור הלכה ד"ה כעקורים]. עיין בסוגיה הבאה [עמ' 406] שבה נרחיב בד"ן זה.

כדי להבין דין זה יש להשוות בין גדר סיום התפילה לבין גדר סיום ברכת המזון המובא בפרק שביעי [מט.]. כפי שהשוכח "יעלה ויבוא" בתפילה חייב לחזור ולאומר, כך השוכח "רצה" בברכת המזון צריך לחזור ולאומר. הגמ' [מט. - מט.]: אומרת שהשוכח "רצה" ונזכר לאחר שסיים ברכת "בונה ירושלים", משלים את הזכרת השבת בברכה מיוחדת, ואם נזכר לאחר שפתח בברכת "הטוב והמטיב" חוזר לראש. לכאורה, ברכת "הטוב והמטיב" אינה גרועה מתחנונים שאומרים אחר התפילה, ואף על פי כן אומרת הגמ', שאינו חוזר לברכת הארץ אלא חוזר לראש!

התשובה לתמיהה זו היא שישנו הבדל ברור בין ברכת המזון לבין תפילה. חלוקתה של ברכת המזון היא מכוח הברכה שמברך האדם; ממילא, כשסיים "בונה ירושלים" הסתיימה ברכת המזון דאורייתא, וחוזר לראש. חלוקתה של תפילה אינה מכוח הברכות שהאדם מברך, אלא מכוח העמידה לפני ה'; כל עוד האדם עומד לפני ה', תפילתו לא הסתיימה ואינו צריך לחזור לראש התפילה.

האמוראים והראשונים נחלקו בהגדרת העמידה לפני ה'. רב עמרם גאון פוסק שהעמידה לפני ה' תלויה בעקירת הרגליים בלבד: כל עוד לא עקר רגליו הוא עדיין עומד לפני ה'. הר"ף ורוב הראשונים פוסקים שהעמידה לפני ה' אינה תלויה רק בעמידתו הפיזית של האדם, אלא גם בתפילה שבפיו: כשסיים את ברכות התפילה ואת תחנוניו הוא אינו עומד עוד לפני ה', אף אם בפועל לא עקר את רגליו. וכשעקר רגליו הוא סיים את עמידתו לפני ה', אף אם דעתו היתה לומר תחנונים נוספים.

הגמ' מביאה את דין עקירת רגליים לגבי דין "יעלה ויבוא" בראש חודש, אך מסברא נראה שהוא הדין לגבי כל התוספות שבתפילה. בפרק י' מהלכות תפילה עוסק הרמב"ם בטעויות בתפילה. הרמב"ם אינו מביא שם את דין עקירת רגליים כדין כללי בכל התוספות, אלא מביאו רק לגבי הזכרת "יעלה ויבוא" [ה"י], משמע שלדעתו דין זה קיים בהזכרת "יעלה ויבוא" בלבד [עיין לחם משנה ה"ט]².

נראה להסביר כי שכחת "ותן טל ומטר" או "המלך המשפט" הן טעות בברכות, והטועה בברכה חייב לתקנה, לדעת הרמב"ם, במסגרת ברכות התפילה, ולכן אם נזכר אחר ברכת "שים שלום" חוזר לראש. שכחת "יעלה ויבוא" אינה טעות בברכה אלא חסרון בתפילה, שהוא מתפלל תפילת חול במקום תפילת המועד, ולכן הוא יכול להשלימו כל עוד עומד בתפילתו.³

² ניתן לדחות הבנה זו מפני "שכך דרכו של הרמב"ם להעתיק לשון הגמרא ומה שנפרש בלשון הגמרא אנו יכולים לפרש בדבריו" [לשון הב"י י"ד סי' שלד סע' כט ד"ה נידהו] אך דומני שניתן להביא ראיות רבות לכך שדרכו של הרמב"ם לנסח את הלכותיו בניסוח מדויק ומלא, והוא משתמש בנוסח הגמ' רק כשהוא עומד בדרישה זו. ניתן להביא מכאן ראיה להבנה זו בדרכו של הרמב"ם בניסוח הלכותיו, שהרי הדין בגמ' הובא על ראש חודש בלבד והרמב"ם הרחיבו גם למועדים. עיין בסוגיה הבאה [עמ' 407 הערה 7] שבה מובא הסבר אחר בדעת הרמב"ם, ולפיו הדין שכל עוד לא עקר רגליו חוזר למקום שטעה נאמר בכל טעות שטועה בתפילה.

³ היה ניתן להסביר את פסק הרמב"ם בדרך פשוטה יותר. תפילת עמידה מסתיימת בברכת "שים שלום", והתחנונים שאחר התפילה אינם חלק ממנה למרות שהם חלק מהעמידה לפני ה'. הרמב"ם סובר שיש הבדל

סיכום

סוגייתנו עוסקת בהגדרת סיום התפילה. מהשוואת הגמ' בפרקנו לגמ' בפרק שביעי עולה, שסיום ברכת המזון [דאורייתא] הוא באמירת "ברוך אתה ה' בונה ירושלים", וסיום תפילה הוא רק בסיום כל התחנונים שאומר אחר תפילתו. רב עמרם גאון סובר שסיום התפילה הוא רק בעקירת רגליו.

משמעות הסוגיה היא לדין שוכח תוספת בתפילה. אם נזכר לפני סיום התפילה - חוזר למקום שטעה, ואם נזכר לאחר סיום התפילה - חוזר לראש התפילה. מהרמב"ם משמע שהדין האמור בסוגייתנו הוא רק לגבי "יעלה ויבוא", והשוכח "ותן טל ומטר" ונזכר לאחר סיום "ברוך אתה ה' המברך את עמו ישראל בשלום" - חוזר לראש.

הלכה

השו"ע [סי' ק"ז סע' ה, סי' רסח סע' ה, סי' תכב סע' א, סי' תקפב סע' א] פוסק שעקירת רגליים או סיום התחנונים מהווים סיום של התפילה לכל הדינים: השוכח תוספת שבתפילה ונזכר לאחר שעקר רגליו חוזר לראש, ואם אינו רגיל לומר תחנונים או סיים תחנוניו - חוזר לראש אפילו כשעדיין לא עקר רגליו.

בין שאלת גשמים ואמירת "המלך המשפט" בעשרת ימי תשובה לבין אמירת "יעלה ויבוא" במועדים. שאלת גשמים ואמירת "המלך המשפט" הן חלק מהגדרת התפילה, וכיוון שסיים תפילת עמידה ולא אמרן, תפילתו אינה תפילה וחייב לחזור ולהתפלל כראוי. אמירת "יעלה ויבוא" במועדים אינה חלק מהגדרת התפילה אלא חיוב הזכרה, וכיוון שלא עקר רגליו הוא עדיין עומד לפני ה', ורשאי לחזור לברכת עבודה כדי להשלים את חיוב ההזכרה שלו [עיין לעיל עמ' 333 הסבר מושגים אלן]. אולם נראה לדחות הסבר זה מפני שהרמב"ם [פ"י הי"ב] פוסק שש"ץ שטעה בשחרית של ראש חודש אינו חוזר מפני שהוא מזכיר ראש חודש בתפילת מוסף. הרמב"ם אינו מביא דין זה לגבי חול המועד, כנראה מפני שלדעתו בראש חודש יש חיוב הזכרה בלבד, ואילו הזכרת "יעלה ויבוא" בחול המועד היא חלק מהגדרת התפילה.